

De mensheid voorbij?

Een ecokritische lezing van de dichtbundel

Navigatiesystemen. Zes gedichten voorbij de menselijkheid

van Han van der Vegt

Emma Oudhuizen (5897491)

Eindwerkstuk BA Nederlandse taal en cultuur

Afdeling: Moderne letterkunde

Universiteit Utrecht

Eerste lezer: dr. Laurens Ham

Tweede lezer: dr. Saskia Pieterse

30-10-2019

8842 woorden

Samenvatting

In deze scriptie wordt een verkenning gemaakt van dichtbundel *Navigatiesystemen. Zes gedichten voorbij de menselijkheid* (2015) van Han van der Vegt aan de hand van een postkoloniaal, ecokritisch perspectief. De analyse van de bundel biedt inzichten in het werk van Van der Vegt. Ook zal deze scriptie een bijdrage leveren aan de ecokritische theorievorming. De verhoudingen tussen de mensheid en de natuur die uit deze bundel zullen blijken, kunnen perspectief bieden op de verhoudingen tussen mens en natuur in de werkelijkheid. De vraag “Hoe komen de machtsverhoudingen tussen de mens(elijkheid) en de natuurlijke wereld in de gedichten ‘Wormgoor’, ‘Het zwarte ei’, ‘Tannhäuser’ en ‘De paladijnen’ uit de bundel *Navigatiesystemen* naar voren, als de bundel volgens een (postkoloniale) ecokritische methode wordt gelezen?” zal tijdens dit onderzoek leidend zijn. In het theoretisch kader wordt aan de hand van een literatuuronderzoek naar ecokritische en postkoloniale theorievorming een leeskader geschetst. Met behulp van dit kader worden vervolgens de vertelinstantie, focalisatie en ruimte in de gedichten bestudeerd. Uit de analyse blijkt dat Van der Vegt in de bundel laat zien hoe speculatieve fictie inzichten kan bieden in de problematiek waarmee wij in het heden, en zeker in de toekomst, te maken (zullen) hebben. Door in de bundel verschillende perspectieven op een veranderende wereld en mensheid weer te geven, legt Van der Vegt de verschillende mogelijkheden in machtsverhoudingen tussen mens en natuur bloot. Door de vrouwelijke personages in de gedichten steeds in een objectpositie te plaatsen, laat Van der Vegt de lezer ook nadenken over genderverhoudingen. Doordat de verteller in het gros van de gedichten geen waardeoordeel laat blijken, wordt de lezer gestimuleerd om zelf na te denken over de problematiek die in de bundel aan de orde komt. Op deze manier houdt Van der Vegt de lezer een spiegel voor: hoe willen wij als mensheid met de natuur en de vrouw omgaan?

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Theoretisch kader	5
<i>Speculatieve fictie</i>	5
<i>Ecokritiek</i>	6
<i>Postkoloniale ecokritiek</i>	8
Methodisch kader	10
Analyse	12
<i>Vertelinstantie en focalisatie</i>	13
<i>Ruimte</i>	18
Conclusie	23
Bibliografie	26

Inleiding

De klimaatkwestie lijkt de afgelopen jaren prangender dan ooit te zijn geworden. Scholieren organiseren klimaatmarsen, de vleesvervangers zijn niet meer weg te denken uit de schappen van de supermarkten en het woord ‘vliegschaamte’ is toegevoegd aan de *Van Dale*. Terwijl de ijskappen smelten en de zeespiegel stijgt, wordt de roep om iets aan deze kwestie te doen steeds groter. Graham Huggan en Helen Tiffan noemen de opwarming van de aarde ook wel het ecologische trauma van onze generatie (viii).

In de literatuur is de aandacht voor het klimaat, het milieu en de natuurlijke wereld de afgelopen vijftig jaar tevens toegenomen. Het vakgebied dat zich bezighoudt met dergelijke thematiek wordt de ecokritiek genoemd. Ecokritiek betreft de studie van literatuur en het milieu vanuit een interdisciplinair oogpunt, waarbij de verschillende manieren waarop literatuur met de fysische wereld omgaat onderzocht worden (Love, 8). Literatuur heeft het vermogen om problematiek uit de werkelijkheid, zoals de machtsverhoudingen tussen mens en omgeving en de daarmee gepaard gaande milieuproblemen, te concretiseren en de lezer zo bewust te maken van scenario’s die zich in de echte wereld kunnen voltrekken (Oziewics, 1).

Een literair werk waarin dergelijke problematiek aan de orde komt is de dichtbundel *Navigatiesystemen. Zes gedichten voorbij de menselijkheid* (2015) van Han van der Vegt. In deze bundel schetst de auteur, zoals de ondertitel al doet vermoeden, in zes gedichten een wereld die voorbij gaat aan de grenzen van het menselijk bestaan. In de gedichten ontdekt een subject werelden en lichamen die gelijkenissen tonen met de onze, maar toch zo vervreemdend zijn dat de lezer geconfronteerd wordt met de grenzen van de concepten mens en natuur. Middels mijn hoofdvraag “Hoe komen de machtsverhoudingen tussen de mens(elijkheid) en de natuurlijke wereld in de gedichten ‘Wormgoor’, ‘Het zwarte ei’, ‘Tannhäuser’ en ‘De paladijnen’ uit de bundel *Navigatiesystemen* naar voren, als de bundel volgens een (postkoloniale) ecokritische methode wordt gelezen?” wil ik deze grenzen nader duiden en de (machts)verhoudingen tussen mens en natuur in de bundel blootleggen.

Deze scriptie betreft een verkenning van de bundel *Navigatiesystemen* en zal verdere inzichten bieden in het werk van Van der Vegt. Tevens zal het een bijdrage leveren aan de ecokritische theorievorming. De verhoudingen tussen de mensheid en de natuur die uit deze bundel zullen blijken, kunnen perspectief bieden op de verhoudingen tussen mens en natuur in de werkelijkheid. In de bundel worden deze concepten namelijk opgerekt, waardoor er een beter begrip ontstaat van de huidige problematiek op het gebied van de machtsverhoudingen tussen de mensheid en de natuurlijke wereld. Door dergelijke representaties van onze wereld en diens

natuur in literatuur te traceren en analyseren, is het mogelijk om het debat omtrent het milieu beter te duiden en om op coherente wijze om te gaan met de klimaatcrisis (Kerridge & Sammells, 5).

Theoretisch kader

Speculatieve fictie

Voordat ik dieper in ga op de ecokritische literatuurkritiek is het noodzakelijk om op te merken dat de bundel *Navigatiesystemen* een voorbeeld is van speculatieve fictie. Dit houdt in dat er een wereld wordt geschetst die tot op zeker hoogte vergelijkingen toont met onze wereld, en dus herkenbaar is voor de lezer, maar tegelijkertijd elementen vertoont die in de werkelijkheid onmogelijk zijn. Verhalen kunnen zich afspelen op een gemodificeerde versie van de aarde zoals wij die kennen, of er kunnen surrogaatwerelden worden geschetst (Gill, 73-74). Marek Oziewicz merkt op dat er bij speculatieve fictie dus sprake is van een *non-mimetische* wereld. Waar bij *mimesis* wordt geprobeerd om een zo realistisch mogelijke wereld te schetsen, wordt bij *non-mimesis* juist een wereld geschetst die afwijkt van de werkelijkheid (3). Een van de functies van speculatieve fictie is het leveren van (sociale/ maatschappelijke) kritiek op de werkelijkheid. Door speculatieve werelden te creëren en onderzoeken is het mogelijk om te reflecteren op de huidige staat van de wereld en kan er gespeculeerd worden over mogelijke alternatieven (Gill, 79). Speculatieve fictie is daarom bij uitstek het genre om conflicten rond onder andere gender, kolonialisme en de machtsverhoudingen tussen mens en natuur te onderzoeken (Oziewicz, 1). Janet Fiskio meent zelfs dat speculatieve fictie essentieel is in de omgang met het klimaatprobleem (12). Speculatieve fictie biedt manieren om toekomst en verbeelden, symboliseren en concretiseren die alternatieve kaders en inzichten kunnen bieden om de grootste uitdaging van de 21ste eeuw, het milieuprobleem, aan te pakken (Bina et al., 86).

In de bundel *Navigatiesystemen* creëert Van der Vegt werelden waarin problematiek omtrent macht, kolonisatie en gender impliciet aan bod komt. Deze werelden lijken op onze aarde, maar gaan voorbij de mogelijkheden die in de realiteit denkbaar zijn. Zo daalt het subject in ‘Wormgoor’ in een videogame af in de onderwereld, en loopt het personage in ‘Tannhäuser’ over een planeet die louter bestaat uit vrouwelijke geslachtskenmerken. Door de omgang van de mens met deze nieuwe werelden, de natuur en het vrouwelijk geslacht draagt de bundel bepaalde normen en waarden uit die perspectief kunnen bieden op de machtsstructuren die ook

in onze huidige samenleving aanwezig zijn. Hierdoor biedt de bundel een reflectie op de werkelijkheid en levert het hier impliciet kritiek op. Door de machtsverhoudingen tussen mens en natuur in de bundel bloot te leggen kan het werk van Van der Vegt dus bijdragen aan het debat omtrent de relatie die de mens momenteel met de natuur onderhoudt. De bundel schetst namelijk alternatieve werelden waarin wordt gespeeld met de gevolgen van extreme exploitatie van de natuur. Op deze manier biedt het werk een perspectief op de milieuproblematiek waarmee de mens in de werkelijkheid moet omgaan.

Ecokritiek

De hiërarchische relaties tussen de natuurlijke wereld en de mensheid worden pas sinds de laatste vijftig jaar intensief onderzocht in de literatuurkritiek. Hans Bertens stelt dat dit komt doordat we als mensheid een punt hebben bereikt waarbij het voorstelbaar is dat de mens zichzelf, en andere levende mechanismen, compleet vernietigt. Zelfs als we als mens in staat zijn om onszelf en de wereld om ons heen dit noodlot te besparen, hebben we als mensheid de natuurlijke wereld dermate aangetast dat de schade onomkeerbaar is. Als mens moeten we na gaan denken over wat het betekent om mét de aarde, in plaats van enkel óp de aarde, te leven (224-226). Het veld dat zich binnen de literatuurwetenschap bezighoudt met dergelijke problematiek is de ecokritiek. Ecokritiek is een paraplubegrip waaronder verschillende benaderingswijzen vallen. Het is dus lastig om een eenduidige definitie van dit begrip te formuleren. Vanwege de grote omvang van dit onderzoeksveld zal ik dus nader ingaan op die aspecten binnen dit veld die waardevol zijn voor de interpretatie van de poëzie van Van der Vegt.

De ecokritiek erkent de menselijke connectie met de natuur en andere vormen van organisch leven (Love, 8). Binnen dit veld wordt onderzocht hoe de natuur en de fysische wereld worden verbeeld in literaire teksten (Glotfelty & Fromm, viii). Hierbij wordt nadrukkelijk aandacht besteed aan de manier waarop de ecologische wereld in teksten wordt geconstrueerd, en hoe de natuur zich verhoudt tot de macht van de mens. Doordat de fysiologische wereld in de bundel voorbij de grenzen gaat die in de werkelijkheid mogelijk zijn, hebben we in *Navigatiesystemen* duidelijk te maken met een geconstrueerde presentatie van de natuur. De ecokritiek beoogt tevens de hiërarchie tussen de mens en de natuur te ontmantelen. Binnen de ecokritiek wordt opgekomen voor de positie van de natuur, en wordt de positie van de mens bekritiseerd. In het werk van Van der Vegt valt bijvoorbeeld op dat de natuur constant wordt waargenomen door de mens. Door dergelijke machtsstructuren in literatuur te analyseren

is het mogelijk om de blik van de mens op de natuur bloot te leggen en kan duidelijk worden hoe deze structuren bij hebben gedragen, en nog steeds bijdragen, aan het milieuprobleem. Teksten kunnen op deze manier een reflectie bieden op de klimaatcrisis (Bertens, 224-227).

Het milieu en de natuur zijn niet enkel concepten die voorkomen in de literatuur. Deze concepten vinden hun oorsprong in de echte, werkelijke wereld. De aarde waarop wij leven is immers natuurlijk. De natuur is alom tegenwoordig, waardoor de verbeeldende kracht ervan oneindig is (221). De natuur heeft effect op de mensheid, en de mensheid heeft effect op de natuur. Binnen deze constructie wordt ervan uitgegaan dat er een definitieve scheiding bestaat tussen de natuur en de mensheid. Uiteraard is de mens ook onderdeel van het ecologische systeem, de mens en natuur kunnen dus worden gezien als een geheel. Echter, door de manier waarop de mens met de natuur omgaat, ontstaat er een tegenstelling tussen enerzijds de menselijkheid en anderzijds het ecologische systeem, waarbij de mens een dominante positie ten opzichte van de natuur inneemt. Deze tegenstelling komt ook in de bundel naar voren. De mens trekt als een soort kolonisator door verschillende werelden en eigent zich daarbij de natuur toe. Bertens stelt dan ook dat het lastig is om de natuur als iets authentieks en losstaand van de mens te zien, omdat de natuur zo hevig door de mens beïnvloed wordt. De natuur is aangetast door de gierigheid en zelfzuchtigheid van de mens (222-223).

Greg Garrard maakt net als Bertens onderscheid tussen enerzijds de natuur en anderzijds de cultuur. In zijn studie *Ecocriticism* legt hij deze tegenstelling bloot door de natuur in vier categorieën te verdelen: *the wilderness* (zoals woestijnen, oceanen en onbewoonde continenten), *the scenic sublime* (zoals bossen, meren, bergen en watervallen), *the countryside* (zoals heuvels en velden) en *the domestic pitoresque* (zoals parken, tuinen en paden). *The wilderness* is hierbij de categorie waarin de natuur het meest centraal staat. Deze plek heeft in literatuur vaak een helende, verlossende of juist een onheilspellende en gevaarlijke werking, waarbij het moreel van het personage dat zich in deze omgeving bevindt getest wordt. Bij *the domestic pitoresque* heeft de mens de overhand. Garrard toont hiermee aan dat er niet één concept van natuur is. Wel benoemt hij dat al deze categorieën door de mens worden beïnvloed. Zo heeft de mens bijvoorbeeld invloed op de opwarming van de aarde, waardoor de temperatuur stijgt. Deze temperatuurstijging heeft vervolgens weer invloed op het stijgen van de waterspiegel, ofwel *the wilderness*. In de bundel hebben we vaak te maken met extreme vormen van *wilderness*. Zo komt in 'De paladijnen' een wereld aan de orde die dermate is aangetast door de aanwezigheid van de mens, dat het ten dele niet meer mogelijk is om zonder kleerscheuren door het landschap te trekken. In literaire werken komen de categorieën van Garrard vaak voor in verschillende genres. Zo is *the wilderness* vaak een thema in bijvoorbeeld

lyrische poëzie (1-37).

Uit deze categorieën blijkt dat de natuur, zelfs in zijn wildste vorm, voornamelijk ten dienste van de mens staat. Dit wordt het *anthropocentric* model genoemd (Rueckert, 113). Binnen dit model zijn weer twee modellen te onderscheiden. Als de natuur enkel bestaat om de mensheid te dienen en de mens de natuur domineert en exploiteert is er sprake van het *domination* model. Als de mens de rol van de verzorger van de natuur aanneemt is er sprake van het *caretaking* model. Tegenover de *anthropocentric* modellen staat het *biocentric* model. Binnen dit model wordt de mens een minder belangrijke rol toegekend, en komt de nadruk meer te liggen op de complexe, wederkerige relaties tussen de mens en de ecosfeer (Martin, 218). In de gedichten lijkt op het eerste gezicht het *anthropocentric* model de overhand te hebben. Er is immers sprake van een mens die als het ware als een veroveraar door verschillende gebieden trekt. Door nauwkeurig te kijken naar de machtsstructuren die verbeeld worden in de poëzie blijken de verhoudingen soms toch gecompliceerder te liggen. Door de verschillende modellen die in de bundel naar voren komen te onderzoeken, is het mogelijk om een genuanceerd perspectief te bieden op de mogelijke manieren waarop mens en natuur met elkaar in verbinding staan.

Postkoloniale ecokritiek

Het hierboven geschetste ecokritische domein staat niet volledig op zichzelf. Ecokritiek als benaderingswijze heeft snijpunten met verschillende andere domeinen binnen de literatuurkritiek, waaronder de postkoloniale en feministische literatuurkritiek (Bertens, 228). Binnen het ecokritische domein wordt een vrij strikte scheiding gemaakt tussen beide deelgebieden, waarbij de feministische ecokritiek, blijkend uit de publicaties omtrent dit onderwerp, tot nu toe aanzienlijk meer aandacht heeft gekregen dan de postkoloniale ecokritiek. Binnen dit onderzoek zal ik me daarom focussen op het postkoloniale aspect van de ecokritische literatuurkritiek, om zo hopelijk een bijdrage te kunnen leveren aan de vorming van dit veld.

Bij zowel de ecokritiek als de postkoloniale kritiek staan machtsverhoudingen centraal. Onderzoekers binnen het postkoloniale veld hebben een kritische houding ten opzichte van de koloniale situatie in het heden en het verleden en de uiting van deze situatie in literatuur. Daarnaast worden binnen de postkoloniale literatuurkritiek teksten bestudeerd die – bewust of onbewust, expliciet of impliciet – een imperialistische ideologie uitdragen. Ideologie betreft hier een verzameling van normen, waarden en ideeën die als geheel een bepaalde overtuiging propageren (174-175).

Binnen de postkoloniale literatuurkritiek wordt gekeken naar de manier waarop de kolonisator in literatuur op zoek gaat naar land en natuurlijke bronnen en hoe hij vervolgens omgaat met dit land en diens bevolking. De kolonie wordt met veel geweld bezet en de veroveraar neemt de macht en het bestuur van het land over. Vaak is hierbij sprake van misbruik en exploitatie. De kolonisator gaat ervan uit dat de natuurlijke bronnen van de kolonie waren onderworpen aan de behoeften van de machthebbers. De ruimte van het veroverde land bestaat, volgens deze koloniale logica, niet voor zichzelf, maar voor de kolonisator (DeLoughrey & Handley, 81; 100). Dit maakt de rol van de natuur passief. Het is slechts een object dat veroverd kan worden door het subject, oftewel de mens (Eijnden van den, 44). De komst van de kolonisator is altijd ongewenst voor de inheemse bevolking en de natuurlijke wereld. Zij zijn per definitie slachtoffer van de (politieke) houding, uitbuiting en andere vormen van indringing van de kolonisator (Bertens, 176). In deze koloniale structuren is dus ook het *anthropocentric* model duidelijk zichtbaar. De (westerse) mens, ofwel de kolonisator, heeft de macht over de kolonie en diens natuurlijke bronnen. Planten, dieren en de inheemse bevolking (die vaak werden gereduceerd tot ‘dieren’) werden over de wereld geëxporteerd, waardoor ecosystemen ontwricht werden (Huggan & Tiffan, 5-6). Het veroverde land en diens bevolking kregen vaak een feminiene, sensuele en passieve rol toebedeeld, terwijl de kolonisator werd gezien als masculien, sterk en ondernemend (Bertens, 176). Binnen de eokritiek en postkoloniale kritiek zijn dus dezelfde soort machtsstructuren zichtbaar. Het combineren van deze domeinen leidt tot beter begrip van de rol van de mens bij de exploitatie van de ecosfeer.

De bundel *Navigatiesystemen* is niet in het koloniale tijdperk geschreven, dat ruim genomen van de zestiende tot de twintigste eeuw duurde¹, noch spelen de gedichten zich in die tijd af. Echter, in de bundel zijn wel de machtsstructuren, mechanismen, patronen en thematiek zichtbaar die ook in de postkoloniale kritiek naar voren komen. Zo wordt in verschillende gedichten een wereld veroverd door de mens, waarbij de natuur en de bevolking van die wereld het moeten ontgelden. Daarom lijkt het mij nuttig om bij de analyse van de gedichten ook naar postkoloniale structuren te kijken, om zo tot een completer beeld van de verhoudingen tussen mens en natuur te komen. Richard Kerridge en Neil Sammells bevestigen dat het snijvlak van eokritiek en postkoloniale kritiek inzichten kan bieden op de werking van machtsstructuren in

¹ Hierbij kan worden afgevraagd of er een periode na het kolonialisme bestaat. In de twintigste eeuw zijn veel voormalige koloniën onafhankelijk verklaard. Echter, de koloniale machtsverhoudingen zijn hiermee niet verdwenen en worden vaak op verholde wijze in stand gehouden. Zo is het Westen op economisch gebied nog steeds een grootmacht en worden bepaalde landen afhankelijk gehouden middels ontwikkelingssamenwerking. Bovendien zijn niet-westerse landen vaak het slachtoffer van de exorbitante levensstijl van de westerse bevolking. Zo dragen zij de kosten van bijvoorbeeld goedkope kleding en zijn zij vaker slachtoffer van natuurlijke rampen die worden veroorzaakt door milieuproblemen; problematiek waar het Westen grotendeels verantwoordelijk voor is (Bhabha, 5).

de huidige, en toekomstige wereld (7). Het blootleggen van deze structuren in literatuur kan leiden tot een beter begrip van de manier waarop problemen omtrent onderdrukking en milieu met elkaar samenhangen.

Methodisch kader

Het hierboven geschetste theoretisch kader vormt de basis voor de *close reading* die ik tijdens mijn onderzoek zal doen. Wegens de bescheiden grootte van dit onderzoek ben ik genoodzaakt om enkele gedichten uit de bundel te selecteren. Ik heb gekozen voor de vier gedichten waarin een voor de verteller nieuwe wereld wordt ontdekt. Door de verkenning van een voor het subject onbekende wereld lenen deze vier gedichten zich uitstekend voor het type lezing dat ik met deze scriptie voor ogen heb. Aan de hand van de ontdekkingsstocht in deze gedichten worden de verhoudingen tussen de mens de natuur in de bundel blootgelegd. In deze vier gedichten is er namelijk sprake van een ik-figuur die in de voor hem nieuwe wereld wordt geconfronteerd met een onbekend ecologisch systeem. Door te kijken naar de omgang van het personage met deze wereld is het mogelijk om ecokritische en postkoloniale structuren bloot te leggen. Voordat ik begin met de analyse van de gedichten zal ik eerst de paratekst, ofwel, in het kader van dit onderzoek, de titel en ondertitel bestuderen. Deze luiden *Navigatiesystemen. Zes gedichten voorbij de menselijkheid*. De titel en ondertitel roepen voordat een lezer begint aan een werk al bepaalde verwachtingen op (Boven van & Dorleijn, 208). Ik zal deze verwachtingen benoemen en vervolgens kijken of ze ook daadwerkelijk in de vier gedichten waar worden gemaakt.

In ‘Wormgoor’, een hervertelling van de mythe van Orpheus en Eurydice, wordt een computergame verkend, in ‘Het zwarte ei’ en ‘Tannhäuser’ worden twee nieuwe planeten onderzocht en in ‘De paladijnen’, een moderne vertelling van de graalmythe, wordt in een terreinwagen een postapocalyptisch landschap ontdekt. De overige twee gedichten in de bundel, ‘Terrarium’ en ‘Afdaling in het zelf’ zouden zich ook uitstekend lenen voor een ecokritische lezing. Met name ‘Afdaling in het zelf’ biedt een interessant perspectief op de verwevenheid tussen de mens en de natuur. Omdat ik in deze analyse echter onderzoek doe naar specifiek postkoloniale, ecokritische machtsstructuren, zal ik deze gedichten, hoe interessant ze ook zijn, buiten beschouwing laten. In de twee gedichten komen de koloniale machtsstructuren namelijk minder expliciet naar voren.

Bij mijn analyse zal ik aan de hand van de begrippen die binnen de ecokritiek en postkoloniale kritiek gangbaar zijn een duiding geven aan de verbeelding van de

machtsstructuren tussen mens(elijkheid) en natuur in de bundel *Navigatiesystemen* en zal ik deze plaatsen binnen het kader van het ecokritische, postkoloniale domein. Deze analyse zal ik onderbouwen aan de hand van citaten uit de vier gedichten. Men zou mij hier kunnen beschuldigen van een selectieve lezing. Door de citaten in te bedden in de context van de gedichten en het theoretisch kader hoop ik dit te voorkomen. Voor mijn analyse maak ik gebruik van de methode die Erica van boven en Gillis Dorleijn hanteren bij het analyseren van narratologische teksten in *Literair Mechaniek*. Mijn analyse zal dus logischerwijs bestaan uit een narratologische lezing. Wellicht een ongebruikelijke keuze, omdat *Navigatiesystemen* een poëziebundel is. De gedichten zijn echter dermate lang en verhalend dat ze ook als een prozatekst gelezen kunnen worden. Zo is er sprake van een serie gebeurtenissen, treedt er handelingsverloop op en komt er een vertelinstantie in de gedichten voor (218).

In mijn analyse zal ik allereerst de rol van de verteller onderzoeken. Wie spreekt er? Wie is er aan het woord? Wiens stem is te horen in de gedichten? Vaak is de mens, ofwel de veroveraar, de dominante verteller. Hij is actief, benoemend en beschrijvend. De inheemse bevolking en de natuur zijn niet meer dan een object dat door de verteller beschreven wordt. Er zijn verscheidene modellen om te analyseren vanuit wiens oogpunt verteld wordt. Ik zal me bij het schrijven van de analyse beroepen op één model, dat van Gérard Genette. Aan de hand van dit narratologische model kan het niveau van vertellen worden geconstrueerd. Genette gebruikt hierbij de begrippen extradiëgetisch en intradiëgetisch. De extradiëgetische verteller betreft de hoogste vertelinstantie. Deze verteller staat buiten de verhaalwereld en vertelt van bovenaf wat er in het verhaal gebeurt. De intradiëgetische verteller bevindt zich in het verhaal zelf. In dit geval fungeert een personage dus als verteller. Deze vertellers kunnen tevens homodiëgetisch en heterodiëgetisch zijn. We hebben te maken met een homodiëgetische verteller op het moment dat de verteller onderdeel is van het verhaal en daarbij over zichzelf vertelt. Als de verteller vervolgens het hoofdpersonage in zijn eigen verhaal is, is er sprake van een autodiëgetische vertelinstantie. Als de verteller juist een bijfiguur is in zijn eigen verhaal hebben we te maken met een allodiëgetische verteller. Een heterodiëgetische verteller staat buiten de verhaalwereld, hij vertelt namelijk over anderen.

Als tweede zal ik kijken naar de focalisatie in de gedichten. Door wiens blik zien wij de in de gedichten geschetste wereld? Vaak worden de inheemse wereld en bevolking gefocaliseerd door de ogen van de ontdekker. Zij worden gepresenteerd aan de hand van zijn blik, gevoelens en gedachten. Omdat de vertelinstantie en de focalisator vaak raakvlakken met elkaar hebben, zal ik deze in relatie tot elkaar analyseren (204-205).

Ten derde zal ik de ruimte en diens functie in de gedichten analyseren. Op welke wijze

wordt de ruimte gepresenteerd? Hoe wordt er door de personages met de ruimte omgegaan? De ruimte zal in mijn analyse overwegend betrekking hebben op de natuurlijke ruimte (323-330). Door de vertelinstantie, focalisatie en ruimte te analyseren wordt de relatie tussen de subjecten en de objecten in de gedichten duidelijk. Middels deze analyse hoop ik zo de machtsstructuren en de ideologie die in de bundel *Navigatiesystemen* naar voren komen bloot te leggen.

Analyse

Voordat ik begin met de analyse van de vertelinstantie in de gedichten is het goed om kort stil te staan bij de titel en de ondertitel van de dichtbundel. De titel van de bundel is *Navigatiesystemen*². In eerste instantie doet deze titel misschien denken aan een computer in een auto die je wijst naar je bestemming. In het kader van de postkoloniale ecokritiek krijgt deze titel echter een andere lading. Het woord doet denken aan de navigatiesystemen die vroeger door kolonisten werden gebruikt bij hun veroveringen over zee. Een navigatiesysteem geeft bepaalde routes weer en geeft hierbij aan hoe je een bepaalde plaats kunt bereiken. Ook in de vier gedichten in de bundel maakt het subject steeds een bepaalde tocht. Hij (of zij) komt terecht op plaatsen waar hij niet eerder is geweest, plaatsen die hij niet kent en nog moet ontdekken. Hier is een parallel zichtbaar met koloniale verhalen waarin tevens een subject, de kolonisator, de wereld intrekt op zoek naar onbekend land om te ontdekken en veroveren.

De ondertitel van de bundel luidt *Zes gedichten voorbij de menselijkheid*. Dit kan betekenen dat het begrip van wat menselijkheid is in de bundel wordt opgerekt. Ook impliceert het dat er in de bundel voorbij het menselijke zelf wordt gegaan. In het kader van de ecokritische theorie wordt door de ondertitel de verwachting gewekt dat er een onderscheid bestaat tussen de mens en de natuur (het woord ‘menselijkheid’ zelf impliceert immers een onderscheid), waarbij de positie van de mens bevroegd wordt. Door het woord ‘voorbij’ lijkt Van der Vegt te doelen op een wereld waarin aan de mens voorbij wordt gegaan, waarin deze niet meer de dominante rol inneemt. Als er voorbij de menselijkheid wordt gegaan, kom je dus dicht bij de natuur uit. Dit duidt op een *biocentric* wereldmodel waarbinnen de mens niet meer de dominante rol bekleedt, maar in harmonie staat met de natuur. Uit onderstaande analyse zal blijken of de verwachtingen die de titel en ondertitel scheppen uit zullen komen.

² Definitie Van Dale: computer die, programma dat aangeeft waar je je bevindt en hoe je een bep. plaats kunt bereiken

Vertelinstantie en focalisatie

Twee analyseaspecten die nauw met elkaar samenhangen zijn de vertelinstantie en de focalisatie: vanuit wiens blik wordt de wereld verteld en bekeken? In de gedichten van Van der Vegt komen een paar veelzeggende vertellers en focalisators aan het woord. Vanwege de bescheiden omvang van deze analyse zal ik vooral ingaan op de, in het kader van de postkoloniale ecokritiek, opvallende vertel- en focalisatieinstanties. Om deze reden zal ik in dit gedeelte van de analyse niet ingaan op de gedichten ‘Het zwarte ei’ en ‘Tannhäuser’. De eerste opmerkelijke vertelinstantie doet zich voor in ‘Wormgoor’. In dit gedicht is een verteller aan het woord die de lezer instructies geeft over een computerspel. Doordat je in het spel in de rol kruipt van een personage, genaamd Orf, valt het object in dit gedicht samen met de aangesproken lezer. Als lezer kruip je als het ware in de rol van het lyrisch object. De verteller wekt de illusie dat hij het spel zelf ook gespeeld heeft, door zijn ervaringen is hij in staat de lezer te instrueren over hoe het spel gespeeld moet worden. Dit doet hij vrij direct, de meeste instructies worden in gebiedende vorm gegeven:

houd de slang zolang vast totdat hij niet meer spartelt – trek zijn vel los – bij
 zijn kaken – is hij gevild – dan zul je zijn schedel los moeten maken van zijn –
 wervelkolom – bewaar slangen huid en hoofd in je rugzak – je zult ze nodig
 hebben maar ik zeg niet waarom (p. 7)

Uit bovenstaand citaat blijkt de instructieve en autoritaire rol van de verteller. Hij gebiedt het personage, en daarmee tevens de lezers, wat te doen. De slang moet gedood en gevild worden. Door middel van de laatste zin laat de vertelinstantie tevens weten dat hij het spel al eens gespeeld heeft. Hij weet het dat de speler de slangen huid en het hoofd nog nodig zal hebben, maar houdt verdere informatie bewust achter.

In het gedicht hebben we dus, volgens de theorie van Gérard Genette, enkel te maken met een extradiëgetische verteller: deze verteller staat boven het verhaal en is tevens de hoogste vertelinstantie. Doordat de verteller de lezer instrueert over gebeurtenissen die hij zelf mee heeft gemaakt (hij heeft het spel immers zelf gespeeld) is de verteller tevens homodiëgetisch. De verteller speelt echter niet de hoofdrol in zijn eigen verhaal, wat hem allodiëgetisch maakt. Door deze positie is de verteller in staat om de rol van gids aan te nemen. Hij neemt de lezer bij de hand en leidt hem zo het gedicht, ofwel de game door. De verteller legt aan de hand van

zijn eigen ervaringen uit hoe je het spel uit kunt spelen, hoe je het fictieve land kunt doorploegen en de daarbij op het pad komende tegenstanders kunt verslaan.

De wereld in het gedicht wordt waargenomen vanuit het personage in het computerspel, genaamd Orf. We volgen hem bij zijn tocht door de wereld van Wormgoor, waarin hij na zes levels aankomt bij de heerser van het rijk, die eveneens de naam Wormgoor draagt. Doordat er sprake is van een game, kruip je als lezer vrij letterlijk in de rol van Orf, en beslis je als lezer dus welke handelingen Orf uit moet voeren. Direct in de eerste regel wordt al duidelijk dat er in het gedicht vanuit jou, de expliciete lezer, gekeken wordt:

vier tikken op escape en Orf belandt in je greep – zijn voeten en hun doel, het
pogen van zijn handen – het valt allemaal onder het bewind van je pink – en
vooral zij – Ryddic zijn vrouw – het duren van haar dood is afhankelijk van jou (p. 7)

Orf moet in het gedicht zes levels van een game doorploegen om vervolgens aan het einde van het spel de huidige koning van het land te verslaan. Tijdens deze tocht komt hij langs verschillende plekken en wezens in Wormgoor, die we allemaal vanuit zijn belevingswereld waarnemen. We zien de wereld van Wormgoor dus door de ogen van een kolonisator, die het land verkent en verovert. Hierbij moet worden opgemerkt dat Orf een gedeelte van het spel verblind is, waardoor hij niet in staat is om de wereld om zich heen waar te nemen:

Omdat Orf ogen noch geheugen heeft ontwikkeld – kun je dat beeld – alleen niet
zien (p. 10)

In de stukken waarin Orf's gezichtsvermogen verder ontwikkeld is, zien we hoe Orf de wereld om zich heen waarneemt:

van een afstand lijkt hij nog het meeste op een mens – eenzelfde aantal
ledematen kronkelt om zijn – gespannen pens – zijn hoofd is kaal, in zijn ogen
ontbreekt de iris – rimpels blijken – van dichtbij – geledingen – waarin zijn vel
– de kleur van wei – is versneden – bewegingen – geven geen blijk – van gebeente (p.
25)

In bovenstaand fragment zien we hoe Orf de koning Wormgoor waarneemt. Wormgoor is de oorspronkelijke machthebber van zijn wereld, die aan het eind van het gedicht door Orf wordt

overmeesterd. We zien hier dus hier hoe de veroveraar Orf kijkt naar de inheemse machthebber: Wormgoor. Het beeld dat Orf van hem schetst is weinig positief, Wormgoor wordt afgeschilderd als een gedrocht, als iets onmenselijks. Van der Vegt vergroot hier een cliché uit dat in veel koloniale literatuur voorkomt: de inheemse bevolking wordt gereduceerd tot iets wat niet meer menselijk is. Zij is slechts een obstakel in de verovering van het land door de kolonisator. Orf trekt in het gedicht het rijk van Wormgoor door en exploiteert hierbij de natuur en de inheemse bevolking, waarbij zelfs de koning het moet ontgelden.

Belangrijk om hierbij op te merken is het feit dat de vertelling zich afspeelt in een gamewereld. Dit betekent dat de wereld beperkt en afgegrensd is, waardoor je als speler gedwongen wordt keuzes te maken. De verteller heeft de waarheid in pacht en legt stap voor stap uit hoe je het spel moet spelen. De instructies van de verteller worden hierdoor bijna een soort handboek voor de verovering van het rijk, waarbij de inheemse bevolking geen schijn van kans maakt. Doordat we hier te maken hebben met een computerspel kan de speler, die de rol van Orf inneemt, het spel namelijk steeds opnieuw beginnen. Zelfs als de strijders van Wormgoor in staat zijn om Orf te verslaan, kan de speler het spel herstarten om de strijd opnieuw aan te gaan. De inheemse bevolking kan dus logischerwijs uiteindelijk niet winnen van Orf. In het kader van de postkoloniale ecokritiek is dit veelzeggend. Door de gamevorm wordt het beeld geschetst dat de koloniserende mens onverslaanbaar is en uiteindelijk altijd de natuur en de inheemse bevolking zal verslaan.

De tweede opvallende vertel- en focalisatiesituatie doet zich voor in het gedicht 'De paladijnen'. In dit gedicht is tevens gedeeltelijk sprake van een verteller die de rol van gids, ofwel een navigatiesysteem, aanneemt. Het gedicht betreft een epos waarin een postapocalyptisch landschap wordt ontdekt in een terreinwagen. Rechts van het gedicht zelf staan aanwijzingen geschreven die betrekking hebben op de tocht die ondernomen wordt. De verteller in dit tekstgedeelte neemt de rol aan van een navigatiesysteem. Hij wijst de reizigers de route, maar is ook op de hoogte van andere veranderingen in het landschap. Het navigatiesysteem bevindt zich in de wereld van het gedicht. Daardoor hebben we dus te maken met een intradiëgetische verteller³. Deze verteller weet precies wat de helden in het gedicht te wachten staat en welke handelingen zij uit moeten voeren om de reis te doorstaan:

³ Boven een intradiëgetische verteller staat altijd nog een extradiëgetische verteller. In elke verhalende tekst komt namelijk een extradiëgetische verteller voor. Deze manifesteert zich niet altijd even duidelijk in een tekst en is niet altijd de belangrijkste vertelinstantie (Herman & Vervaeck, 88). Ook in 'De Paladijnen' is de rol van deze verteller beperkt. Vanwege de opvallende rol van de intradiëgetische vertellers in dit gedicht zal ik me tijdens de analyse op deze vertelinstanties focussen.

verander van richting, uw voertuig dreigt
contact te maken met een ander voertuig
geef voorrang, ook al komt die u zelf toe (p. 62)

Het navigatiesysteem weet de weg, en instrueert de reizigers in het verhaal wat ze moeten doen. De wereld die de lezer voorgeschoteld krijgt aan de hand van de instructies van het navigatiesysteem wordt automatisch ook waargenomen door dit systeem. Omdat we hier te maken hebben met een navigatiesysteem wordt de verwachting gewekt dat we hier te maken hebben met een neutrale vertelinstantie. Bij een nadere lezing blijkt dit niet het geval te zijn:

de onthaalholdings van landschap 65 heten u
met vreugde en trots welkom op hun land
naast schitterende rotsen, begroeid met mos,
kunt u in landschap 65 maar liefst 14 dieren
en 27 verschillende gewassen tegenkomen (p. 64)

Uit het citaat blijkt een waardeoordeel: woorden als ‘vreugde’, ‘trots’, ‘schitterende’ en ‘maar liefst’ dragen een positieve lading met zich mee. Dit maakt de blik van het systeem gekleurd en ideologisch. Het navigatiesysteem heeft de neiging om de wereld die hij omschrijft aan te prijzen aan de reizigers. In onderstaand citaat wordt dit nog duidelijker:

de onthaalholdings van landschap 82 heten u
met vreugde en trots welkom op hun land
landschap 82 omvat een fraaie bergketen met
nog vrijwel intacte gletsjerbedding
diverse plant- en diersoorten hebben land-
schap 82 tot hun habitat gemaakt
maak gebruik van het pension en de andere
onthaalgelegenheden die landschap 82 biedt (p. 72)

Het navigatiesysteem moedigt de reizigers aan om gebruik te maken van de faciliteiten die landschap 82 te bieden heeft. Het landschap is fraai en de onthaalholdings ontvangen de reizigers met open armen. Door deze louter positieve blik krijgt de vertelling van het navigatiesysteem bijna een propagandistische lading. Hij wil het landschap wel erg graag

aanprijzen aan de rondreizende subjecten. Het landschap wordt gezien als iets dat verkocht kan worden. Ook het woord ‘holdings’ suggereert dat het land waar de groep doorheen trekt compleet geprivatiseerd is. Dit is veelbetekenend voor de positie van de natuur in dit gedicht. De fysiologische wereld wordt gepresenteerd als iets dat door de mens gebruikt, verkocht en geëxploiteerd kan worden, en zelfs wordt. In dit gedicht zijn de machtsstructuren die in de postkoloniale ecokritiek bestudeerd worden dus duidelijk zichtbaar. De mens veroverd en exploiteert de natuurlijke wereld en eigent zich daarbij diens grondstoffen toe. In de rest van de gedichten die ik in deze analyse behandel, bekleedt de verteller een neutrale rol. Deze spreekt geen oordeel uit over de personages of gebeurtenissen in de bundel. De lezer krijgt dus de ruimte om dit oordeel zelf te vellen. Dit is interessant in het kader van het speculatieve karakter van de tekst. De lezer wordt zelf gestimuleerd om na te denken over de gecreëerde werelden en de daar binnenin voorkomende machtsstructuren tussen mens en natuur. De mening van de vertelinstantie blijkt niet uit de gedichten. Door het gebrek aan afkeuring of bevestiging van de verteller kan de lezer juist zelf conclusies trekken. Op deze manier stimuleert de bundel ons na te denken over de problematiek in de bundel, en hoe deze problematiek perspectief kan bieden op de werkelijkheid.

In het gedicht ‘De paladijnen’ is nog een vertelinstantie aan het woord die onderdeel uitmaakt van de verhaalwereld (deze bevindt zich op de linkerkant van de pagina). Zij beschrijft de gebeurtenissen, landschappen en personen in het gedicht vanuit haar perspectief en is dus, net als het navigatiesysteem, ook intradiëgetisch. De verteller spreekt voornamelijk over haar eigen belevenissen, dit maakt haar homodiëgetisch. De verteller maakt onderdeel uit van de groep helden in het epos die het postapocalyptische landschap in de terreinwagen aan het verkennen zijn. De verteller neemt dus een subjectpositie in, het verhaal van de ontdekking van het landschap wordt vanuit haar perspectief verteld. ‘De paladijnen’ is het enige gedicht waarin expliciet wordt benoemd dat we te maken hebben met een vrouwelijk subject⁴. In ‘Wormgoor’ neemt Orf, in navolging van Orpheus, de rol in van het mannelijk hoofdpersonage. In ‘Tannhäuser’ verandert het subject in een mannelijk lid, waardoor wij aan kunnen nemen dat hij tevens deel uitmaakt van het mannelijke geslacht. ‘Het zwarte ei’ is het enige andere gedicht waarin de mannelijkheid van de focalisator niet benoemd wordt. In dit gedicht wordt het geslacht van het subject in het midden gelaten. De vrouwelijke focalisator in ‘De paladijnen’ is dus uniek. Vanuit het oogpunt van de postkoloniale literatuurkritiek valt het gebrek aan

⁴ Dit blijkt uit het citaat op pagina 69 dat ik in de analyse van de ruimte nader zal bespreken. Uit dit citaat blijkt dat het mannelijke geslacht is afgeschaft. Enkel Rezamin, de mannelijke leider van de groep, mocht blijven bestaan.

vrouwelijke focalisators goed te verklaren. De rol van de veroveraar werd vaak toebedeeld aan de man. Vrouwen, en dan zeker inheemse vrouwen, hadden vaak een passieve rol. Zij hadden enkel de functie van object, en namen nauwelijks een subjectpositie in. Dat het subject in ‘De Paladijnen’ vrouwelijk is, is dus opvallend. In de analyse van de ruimte zal ik hier verder op ingaan.

Ruimte

De ruimte, waartoe de werelden en de bevolking van die werelden in de gedichten behoren, speelt in mijn analyse van de gedichten een belangrijke rol. Door de ruimte te bestuderen wordt duidelijk hoe de omgang met de natuur door de mensheid in de gedichten tot uiting komt. Ook blijkt hoe de verkennende personages omgaan met de inheemse bevolking van de werelden waar zij doorheen trekken. In dit gedeelte van de analyse zal ik me focussen op de aspecten van ruimte die waardevol zijn in het kader van de postkoloniale literatuurkritiek.

In de analyse van de vertelinstantie en de focalisator in het gedicht ‘De paladijnen’ kwam al naar voren dat de natuur in het gedicht compleet geprivatiseerd lijkt te zijn. De mens heerst hierbij over de natuur. Dit is ironisch, omdat uit andere delen van het gedicht blijkt dat de wereld waar de moderne graalridders doorheen rijden vernietigd ofwel gemuteerd lijkt te zijn door een nucleaire ramp. Het wordt niet met zoveel woorden gezegd, maar een nucleaire ramp lijkt te duiden op een catastrofische relatie tussen de mensheid en de natuurlijke wereld, waarbij de mens de natuur dermate heeft geëxploiteerd dat de effecten onomkeerbaar zijn:

u verlaat nucleair besmet gebied
 uw voertuig dient vervangen te worden
 uw lichaam heeft grote schade opgelopen
 laat uw lichaam vakkundig herstellen bij een
 van de talloze vestigingen van de gezamenlijke
 gezondheidsholdings in dit ordegebied (p. 82)

De natuur neemt hier dus extreme vormen van *wilderness* aan, mogelijk gaat het zelfs aan het concept van *wilderness* voorbij, omdat het gebied dermate gemuteerd is. De mens is zo ver gegaan met de exploitatie van de natuur, dat de natuur extreem vervormd is. Hierdoor is de mens niet meer in staat om de natuur te reguleren, en neemt de natuur de overhand. De mens muteert niet meer de natuur, maar de natuur muteert de mens:

[...] zien we pas hoezeer misvormd het
 dolende leven ons heeft gemaakt. Onze armen en benen
 zijn door de tijd misvormd geraakt tot futloze latten,
 spierbundels klonteren dicht om de romp, zodat hun gewicht ons
 tijdens de bonkige ritten de zit verstevigde. Schouders,
 rugwervels trekken een bochel, voorhoofd en kaken
 zijn door de riemkap die ons de kop in bedwang hield gemangeld.
 Hangt ook ons de oogbal gezwollen van gelige vloeistof
 met zijn fletse pupil verzakt uit de prangende kassen,
 dat wij dit zien maar het niet durven geloven, zodat we
 ook dit keer weer vergeten er vragen over te stellen? (p. 92)

Dit gedicht laat duidelijk zien hoe de mens heeft leren omgaan met de veranderende natuur. De lichamen van de reizigers zijn compleet vervormd en gemuteerd. De mensheid heeft zich dus evolutionair aangepast aan de nucleaire wereld waarin zij zich staande moet houden. In die zin is 'De paladijnen' een goed voorbeeld van hoe een fictief gedicht perspectief kan bieden op de werkelijkheid waarin wij leven. Dit gedicht laat ons zien wat de gevolgen kunnen zijn van extreme exploitatie van de natuur.

Ook in 'Het zwarte ei' worden de grenzen van de menselijke leefwereld opgerekt. In dit gedicht vertrekt het subject namelijk van de aarde naar de planeet Mars. Wederom wordt de precieze reden voor de reis naar Mars niet benoemd, maar in het gedicht wordt gesteld dat het personage recht heeft op een beter leven:

Een god van een andere aard heeft je gezegd
 dat je bent uitverkoren voor een verder, beter leven. (p. 37)

In bovenstaand citaat wordt de suggestie gewekt dat het leven op Mars beter is dan het leven op de planeet aarde. Dit wekt de illusie dat de aarde wellicht (ten dele) onleefbaar is geworden. Tevens legitimeert dit citaat de aanwezigheid van het subject op de nieuwe planeet. In koloniale literatuur kwam deze gedachtegang ook veelvuldig voor. Er werd uitgegaan van het feit dat het veroverde inheemse land en de daarbij behorende bevolking ten dienste stonden van de kolonisator. Vaak werd dit ook gelegitimeerd aan de hand van het Christelijke geloof: de

kolonies en diens goederen waren een geschenk van God aan het verheven land. Aan het einde van het gedicht vindt er echter een wending in deze gedachtegang plaats:

Onder een zwak verlichte, hoge koepel staat een zwart ei,
groot en verschrikkelijk. Een gat is in de schaal geslagen.
Hun handen hebben zich opgetrokken aan de rand. Je stapt
erin. Je legt je in de kom. Je voegt je naar het Marsgruis. (p. 43)

Hier voegt het personage zich tot het Marsgruis. Marsgruis is de stofachtige steenlaag waarmee de planeet bedekt is. Het subject gaat dus als het ware op in de planeet die hij even daarvoor exploiteerde. Het lijkt alsof de mens moe is van het verovertocht over de planeet. Mars heeft het hem niet makkelijk gemaakt, zo is de lucht moeilijk in te ademen en is de wind koud en hardnekkig. Het ei waarin het personage gaat rusten is groot en verschrikkelijk, maar toch besluit het subject om te gaan liggen. Het is alsof hij opgeeft, alsof hij vrede heeft met het feit dat hij opgaat in de natuur. Hierin is dus het *biocentric* model zichtbaar, waarbij de wederkerige relatie tussen mens en natuur centraal staat.

In 'Tannhäuser' heeft het subject tevens de aarde verlaten. Waar in 'Het zwarte ei' de planeet Mars bezocht wordt, wordt in dit gedicht een bezoek gebracht aan de planeet Venus. Hier is duidelijk een bepaalde tegenstelling te zien. Mars is mannelijk, de planeet is vernoemd naar de Romeinse god van de oorlog. Venus staat hier als vrouwelijke planeet tegenover, haar naam is afgeleid van de Romeinse godin van de liefde. De omgang van het subject met de planeten is hierdoor compleet verschillend. In 'Tannhäuser' neemt het subject Venus op zeer objectiverende wijze waar. De vrouwelijke planeet, met al haar vrouwelijke vormen en eigenschappen, wordt waargenomen door een mannelijk personage:

Het licht wordt helderder. Hij ziet dat de borsten zijn
gekrompen tot Venus' bonen met hun grote ogen,
zwaar aan de struiken om hem heen. Hij plukt. Hij eet ervan
totdat de verzadiging hem het bewustzijn ontnemt. (p. 45)

Het mannelijke personage begeert de planeet in feite. De vrouwelijke Venus wordt hierdoor gereduceerd tot een object. De informatie die de lezer over haar krijgt wordt verstrekt middels de blik van het mannelijke personage. In koloniale literatuur kregen het inheemse land en de bevolking ook vaak vrouwelijke, ofwel feminiene, eigenschappen toegeschreven. In dit gedicht

gebeurt dit heel duidelijk, de planeet is een verwezenlijking van het vrouwelijk lichaam. Tevens wordt de natuur hier als vrouwelijk lichaam gepresenteerd. Dit lichaam wordt vervormd tot een planeet, een landschap, dat door de mannelijke kolonisator verkend kan worden. Hierbij eigent het subject zich de planeet Venus toe. Hij plukt haar vruchten en eet ervan, zonder eerst om toestemming te vragen. Hier is dus in wezen sprake van een verkrachtingsmotief, waarbij het vrouwelijke lichaam wordt voorgesteld als paradijs. Venus laat het hier echter niet bij zitten, ook zij gebruikt Tannhäuser om haar eigen lusten te vervullen:

Komt hij bij zinnen, dan ziet hij dat hij gevangen zit
tussen haar uit elkaar tevoorschijn draaiende globes.
Hij valt op zijn knieën, hij roept uit: ‘Vorstin, laat mij gaan!’ (p. 46)

Duidelijk is dus dat Tannhäuser en Venus elkaar gebruiken en nodig hebben. Mens en natuur zijn dus afhankelijk van elkaar. Het *biocentric* model komt dus tevens in dit gedicht naar voren. In de laatste regels wordt dit beeld bevestigd:

Hij vlijt haar neer. Andermaal zingt Tannhäuser zijn ode.
Ze ontvouwt haar vleugels over het sop, ze biedt hem haar
Gebombeerde schede tot zijn zetel. En zo, samen,
varen ze de bleke verten van de spijt tegemoet. (p. 50)

Wederom wordt hier de relatie tussen de mens en de planeet bevestigd. Zij hebben elkaar nodig, en gaan samen verder. In het citaat wordt zelfs benoemd dat beide partijen spijt hebben van de gewelddadige omgang met de ander, spijt van de exploitatie. Het is alsof zowel Tannhäuser als Venus beseffen dat zij afhankelijk zijn van elkaar. Wel is hier op visueel niveau een interessante situatie ontstaan. Venus biedt haar schede aan Tannhäuser, en hij neemt daar bovenop plaats. De vrouwelijke venus biedt zich dus gewillig aan de mannelijke Tannhäuser aan. Zij onderwerpt zich aan hem. Het mannelijk subject zit hier bovendien vrij expliciet bovenop de vrouwelijke planeet, waardoor de man boven de vrouw wordt geplaatst.

In ‘Wormgoor’ gebeuren tevens interessante dingen op het gebied van machtsverhoudingen tussen de man en de vrouw. Zoals ik al eerder heb opgemerkt is dit gedicht een herverselling van de mythe van Orpheus en Eurydice. In het oorspronkelijke verhaal sterft Eurydice door een slangenbeet en daalt zij af in de onderwereld. Orpheus kan dit gemis niet verkroppen, daarop besluit hij haar terug te halen. In dit oorspronkelijke verhaal staat Eurydice

volkomen in de objectpositie; de man haalt de vrouw terug. In ‘Wormgoor’ wordt dit motief nog verder doorgetrokken:

heb je ze er – uit gegrepen – snij uit de huid – met de tanden – dan twee repen
 – knoop ze strak vast – aan de beenring – zopas gejat – en schuif die om –
 de slangenkop – als het goed is spant het vel over de open muil – zodat het
 Ryddic straks kan dienen als stembanden – breek vervolgens – de tanden af –
 opdat ze haar teer slijmvlies niet kunnen bezeren (p. 26)

In dit citaat wordt een slang gebruikt om stembanden voor Ryddic (Eurydice), de vrouw van Orf (Orpheus), te creëren. De vrouw heeft dus enkel een stem op het moment dat deze haar door de man toegekend wordt. In de oorspronkelijke mythe laat Orpheus de heersers van de onderwereld in leven. In de hervertelling gaat Orf zo ver dat hij de koning van dit rijk om het leven brengt, om Ryddic te redden. De geobjectiveerde slachtofferrol van de vrouw wordt in ‘Wormgoor’ dus nog breder uitgemeten.

Als laatste zal ik ingaan op de genderaspecten in ‘De paladijnen’. Uit de analyse van de vertelinstantie en focalisatie bleek al dat we in dit gedicht te maken hebben met een vrouwelijke verteller en focalisator, de vrouw is het enige overgebleven subject. In het kader van de bundel is dit opvallend, maar als we kijken naar het gedicht blijkt dit in het kader van de verhaallijn niet zo gek. Het mannelijk geslacht bestaat namelijk niet meer:

Soms voelen wij nog spijt dat wij hebben moeten besluiten
 om het mannengeslacht maar af te schaffen. We missen
 zijn curieuze bouw die we nu slechts van Renzamin kennen,
 en zijn drift die ons overweldigt in beeldrijke dromen,
 maar we weten dat, sinds wij ons niet meer in met zaad, zweet en zog voort
 hoeven te planten, het geen enkele functie vervulde. (p. 69)

Door de veranderende wereld, ten gevolge van nucleaire schade, heeft de mens zich aan moeten passen. Uit het gedicht blijkt dat dit betekent dat de vrouwen in het verhaal geen kinderen meer kunnen baren. De baby's worden verwekt in flessen. Op het moment dat een vrouw in aanmerking komt voor vermenigvuldiging wordt zij gemerkt en ondersteboven gehangen, waarna haar vruchtbaarste cellen af worden genomen. Deze genen worden vervolgens door een computer aangepast. Op het moment dat de vrouw volgroeid is wordt zij toegevoegd aan de

groep strijders, en moet zij haar taak gaan volbrengen. De vrouw wordt dus gereduceerd tot object, dat als enige nut heeft zich voort te planten en te strijden. Er is slechts één man overgebleven in het gedicht: Renzamin. Hij is de leider van de groep en wordt als het ware verafgood. Zelf op het moment dat er nog maar één man over is, neemt hij de leidende rol op zich en wordt het mannelijke geslacht dus boven het vrouwelijke geplaatst. Het feit dat het mannelijk geslacht is afgeschafte is in lijn met de eerdere ontwikkeling die we in de analyse van de ruimte zagen. De mens heeft zich moeten aanpassen aan de veranderende natuur, het mannelijke geslacht is hierbij overbodig geworden. Bovenstaand citaat is dus wederom een mooi voorbeeld van hoe speculatieve fictie perspectief kan bieden op de werkelijkheid.

Conclusie

Aan het begin van de analyse deed ik de voorspelling dat in de gedichten ‘Wormgoor’, ‘De paladijnen’, ‘Het zwarte ei’ en ‘Tannhäuser’ een subject verschillende, nieuwe werelden ontdekt. Ook schetste ik de verwachting dat het begrip van menselijkheid in de bundel zou worden opgerekt, en dat er werelden weergegeven zouden worden waarin aan de mens voorbij wordt gegaan. Beide verwachtingen blijken ten dele uit te zijn gekomen.

Uit de analyse van de vertelinstantie en focalisatie blijkt dat de verteller in ‘Wormgoor’ en ‘De paladijnen’ een zeer expliciete rol bekleedt. Doordat de vertellers de rol van gids, ofwel navigatiesysteem aannemen, krijgen zij een vrij belerend en dwingend karakter. In ‘Wormgoor’ komt daar nog eens bovenop dat het gedicht afspeelt in een computergame. De ruimte van de wereld is dus ingeperkt. Hierdoor word je als lezer gedwongen om keuzes te maken. De vertelinstantie weet hoe je het spel uit moet spelen, hij heeft het immers zelf gespeeld, en geeft de lezer als het ware een handleiding voor het doorlopen van het spel. De instructies van de gids worden hierdoor een soort stappenplan voor de verovering van het rijk, waarbij de inheemse ontvolking het moet ontgelden. Doordat er hier sprake is van een computergame kan het spel keer op keer herstart worden. Hierdoor zal Orf uiteindelijk altijd als overwinnaar uit de strijd komen. Door de rol van de verteller en het karakter van het gameformat zullen koning Wormgoor en diens onderdanen dus nooit in staat zijn om van Orf te winnen. We hebben hier, in het kader van de postkoloniale ecokritiek, dus te maken met een personage dat nieuwe werelden ontdekt waarbij het beeld wordt geschetst dat de koloniserende mens onverslaanbaar is en uiteindelijk altijd zal winnen van de natuur en de inheemse bevolking. In ‘De paladijnen’ is er tevens een navigatiesysteem die de rol van verteller aanneemt. Uit de analyse blijkt dat dit systeem geen neutrale houding aanneemt. Hij prijst het land op bijna propagandische wijze aan.

Het landschap wordt gezien als iets dat verkocht kan worden, en zelfs al verkocht is. Ook in dit gedicht zijn de machtsstructuren die binnen het postkoloniale ecokritische veld bestudeerd worden dus duidelijk zichtbaar. De mens veroverd en exploiteert de natuurlijke wereld en eigent zich daarbij diens grondstoffen toe. Hier zien we dus duidelijk het *anthropocentric*, en zelfs het *domination*, model terug: de natuur staat ten dienste van de mens.

Ook het begrip van menselijkheid wordt in de bundel opgerekt. Dit komt het best naar voren in het gedicht ‘De paladijnen’, waarin de menselijke soort zich aan heeft moeten passen aan de veranderende, muterende wereld. De lichamen van de reizigers zijn compleet vervormd en gemuteerd. Ook is de mensheid niet meer in staat om zich op natuurlijke wijze voort te planten. Om deze reden is besloten het mannelijk geslacht af te schaffen. De mens heeft zich dus evolutionair aangepast aan de nucleaire wereld waarin zij zich staande moet houden. Zij heeft zich gevormd naar de natuur, waardoor er een meer wederkerige relatie ontstaat tussen de mensheid en de natuurlijke omgeving. Hier zien we het *biocentric* model dus terugkomen. In die zin is ‘De paladijnen’ een goed voorbeeld van hoe een speculatief gedicht perspectief kan bieden op de werkelijkheid waarin wij leven. Het wijst ons op de gevolgen van extreme exploitatie van de natuur.

Uit de analyse van de ruimte blijkt dat er in de bundel tevens werelden voorkomen waarin aan de mensheid voorbij wordt gegaan. Zoals hierboven genoemd komt er in ‘De Paladijnen’ een wereld naar voren waarin de natuur voorbij gaat aan de menselijke soort. Zij houdt geen rekening met de mens, deze dient zich aan de natuur aan te passen. Ook in ‘Het zwarte ei’ en ‘Tannhäuser’ worden werelden geschetst waarin de mensheid in feite geen functie heeft. De subjecten in deze gedichten hebben de aarde moeten verlaten, en parasiteren nu op kolonialiserende wijze respectievelijk de planeten Mars en Venus. In deze gedichten wordt dus eigenlijk voorbij het *biocentric* model gegaan: de natuur staat boven de mens. Door de extreme vormen van *wilderness* die de natuur in de gedichten aanneemt wordt de lezer tevens geconfronteerd met de realiteit. Is dit een toekomst waarop wij als mensheid afstevenen? Door het concept van *wilderness* dermate uit te rekken, gaat er een impliciete waarschuwende boodschap van de gedichten uit. Als wij als mensen niet beter met de aarde en de natuur omgaan, kan het wel eens te laat zijn om de vergaande gevolgen van de scheefgetrokken machtsverhoudingen tussen mens en natuur recht te trekken.

Op de vraag ‘Hoe komen de machtsverhoudingen tussen de mens(elijkheid) en de natuurlijke wereld in de gedichten ‘Wormgoor’, ‘Het zwarte ei’, ‘Tannhäuser’ en ‘De paladijnen’ uit de bundel *Navigatiesystemen* naar voren, als de bundel volgens een (postkoloniale) ecokritische methode wordt gelezen?’ is dus geen eenduidig antwoord te geven.

Van der Vegt laat in deze bundel zien hoe speculatieve fictie inzichten kan bieden in de problematiek waarmee wij in het heden, en zeker in de toekomst, te maken (zullen) hebben. Door in de bundel verschillende perspectieven op een veranderende wereld en mensheid weer te geven, legt Van der Vegt de verschillende mogelijkheden in machtsverhoudingen tussen mens en natuur bloot. Door de vrouwelijke personages in de gedichten steeds in een objectpositie te plaatsen, laat Van der Vegt de lezer ook nadenken over genderverhoudingen. Doordat de verteller in het gros van de gedichten geen waardeoordeel laat blijken, wordt de lezer gestimuleerd om zelf na te denken over de problematiek die in de bundel aan de orde komt. Op deze manier houdt Van der Vegt de lezer een spiegel voor: hoe willen wij als mensheid met de natuur en de vrouw omgaan? De bundel *Navigatiesystemen* van Van der Vegt is dus een mooi voorbeeld van hoe speculatieve fictie ons kan confronteren met de realiteit, en hier perspectieven op kan bieden. De bundel is op deze manier niet alleen onderhevig aan de ecokritische literatuurkritiek, maar vult deze ook aan. Er is dus een wisselwerking tussen het veld en de literatuur.

Over het veld van de ecokritiek zou ik graag nog een laatste opmerking maken. Zoals ik in mijn theoretisch kader al aankaarte, lijkt er momenteel een vrij grote distinctie te bestaan tussen de verschillende deelgebieden van het ecokritische veld. In de literatuur wordt een onderscheid gemaakt tussen bijvoorbeeld enerzijds postkoloniale ecokritiek, en anderzijds feministische ecokritiek. Uit mijn analyse van de ruimte blijkt dat gender ook binnen de postkoloniale ecokritiek een belangrijke plek inneemt. Zo worden de vrouwelijke personages in de gedichten veelal in een objectpositie geplaatst. Waar binnen de koloniale literatuur de kolonie en diens bevolking een sensuele en passieve rol toebedeeld krijgen, krijgt de vrouw in het kader van de feministische ecokritiek vaak deze zelfde rol toebedeeld. Zij wordt waargenomen door de man en is onderhevig aan genderte machtsstructuren. In de postkoloniale ecokritiek en de feministische ecokritiek worden dezelfde soort machtsstructuren geanalyseerd, welke niet los van elkaar kunnen worden gezien. Ik pleit dus voor een onderzoeksveld waarin deze aspecten niet meer gescheiden van elkaar, maar in harmonie, worden bestudeerd. Mijns inziens biedt dit verdere inzichten in hoe we als mens om kunnen gaan met de machtsstructuren in de samenleving. Dit kan vervolgens weer perspectief bieden op hoe we een antwoord kunnen formuleren op een van de grootste vraagstukken van deze tijd: het milieuprobleem.

Bibliografie

Primair

Vegt van der, Han. *Navigatiesystemen. Zes gedichten voorbij de menselijkheid*. Wereldbibliotheek, 2017.

Secundair

Bertens, Hans. *Literary theory: The basics*. Routledge, 2007.

Bhabha, Homi K. *The location of culture*. Routledge, 2012.

Bina, Olivia, et al. "The future imagined: Exploring fiction as a means of reflecting on today's Grand Societal Challenges and tomorrow's options." *Futures*, vol. 86, 2017, pp. 166-184.

Boven van, Erica en Gillis Dorleijn. *Literair Mechaniek. Inleiding tot de analyse van verhalen en gedichten*. Uitgeverij Coutinho, 2015.

DeLoughrey, Elizabeth en George B. Handley, eds. *Postcolonial ecologies: Literatures of the environment*. OUP USA, 2011.

Eijnden van den, Tamalone. "How to Think Posthumanly with Nature? Octopodal Creatures as Conceptual Personae of an Alien Nature." *Junctions: Graduate Journal of the Humanities*, vol. 4, no. 1, 2019, pp. 43-57.

Fiskio, Janet. "Apocalypse and Ecotopia: Narratives in global climate change discourse." *Race, Gender & Class*, vol. 19, no. 1-2, 2012, pp. 12-36.

Garrard, Greg. *Ecocriticism*. Routledge, 2004.

Gill, Russell B. "The uses of genre and the classification of speculative fiction." *Mosaic: a journal for the interdisciplinary study of literature*, vol. 46, no. 2, 2013, pp. 71-85.

Glotfelty, Cheryll en Harold Fromm, eds. *The ecocriticism reader: Landmarks in literary ecology*. University of Georgia Press, 1996.

Herman, Luc en Bart Vervaeck. *Handbook of narrative analysis*. University Of Nebraska Press, 2019.

Huggan, Graham en Helen Tiffin. *Postcolonial ecocriticism: Literature, animals, environment*. Routledge, 2015.

Kerridge, Richard en Neil Sammells. *Writing the environment: ecocriticism and literature*. Zed Books, 1998.

Love, Glen A. *Practical ecocriticism: Literature, biology, and the environment*. University of Virginia Press, 2003.

Martin, Michelle. "Eco-edu-tainment: The Construction of the Child in Contemporary Environmental Children's Music." *Wild Things: Children's Culture and Ecocriticism*. Wayne State University Press, 2004, pp. 215-231.

Oziewicz, Marek. "Speculative Fiction." *Oxford Research Encyclopedia of Literature*. 2017.

Rueckert, William. "Literature and ecology: An experiment in Ecocriticism." *The ecocriticism reader: Landmarks in literary ecology*. The University of Georgia Press, 1996, pp. 105-123.